

## نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر

طاهره حبیب زاده

### چکیده

حوزه علمیه، مراکز تحصیل و آموزش علوم دینی نزد شیعیان است و وظیفه ی تربیت عالمان دینی و مبلغان دین اسلام را برعهده دارد. وظیفه ی تولید نظریه و گفتمان سازی در راستای ساختن تمدن نوین اسلامی، وظیفه ی حوزه ی علمیه و علمای آن است. تمدن مرحله یا نوعی خاص از فرهنگ است که در عصر معینی موجودیت یافته و حاصل نبوغ اقلیت نوآور و نیز نظامی اجتماعی است که با آن، خلاقیت فرهنگی امکان پذیر می شود و جریان می یابد. بررسی نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر ضروری است زیرا به نقش آفرینی و کنشگری مؤثر در جامعه اسلامی و ساختن تمدن نوین اسلامی کمک می کند. سؤال این است که نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر چیست؟ و هدف مقاله شناخت نقش آفرینی حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر به شیوه توصیفی است. حوزه علمیه برای ایفای نقش تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر دو وظیفه دارد؛ ۱- نقش آموزشی که باید طلاب تمدن گرا و بصیر پرورش دهد و محتوای معرفتی و معنوی گفتمان اسلامی را تأمین کند، ۲- نقش پژوهشی که شامل تدوین گفتمانی جهان بینی و تمدن اسلامی، نظریه پردازی و تولید فکر و اندیشه از طریق اجتهاد، گسترش عقلانیت و فعالیت های پژوهشی گفتمانی و تهیه نرم افزارهای آگاهی بخش مناسب است.

**کلید واژه ها:** حوزه علمیه، گفتمان، گفتمان تمدن ساز، جهان معاصر.

حوزه ی علمیه مرکز تحصیل علوم دینی در مذهب شیعه است و وظیفه ی تربیت عالمان دینی و مبلغان دین اسلام را برعهده دارد. در طول تاریخ تشیع، علمای بزرگ و اثرگذار حوزه ی علمیه وظیفه ی حفظ مکتب اهل بیت و مذهب تشیع و دفاع از مبانی و گفتمان های آن را برعهده داشته اند. اگر حوزه ی علمیه بخواهد در دنیای معاصر حرفی برای گفتن داشته باشد و در جهت ساختن تمدن نوین اسلامی گام بردارد نیازمند گفتمانی نو است که بتواند با تکیه بر مبانی دین اسلام و ارزش های اصیل مذهب تشیع نظریه پردازی کند و به نیازهای معاصر و تازه ی بشر پاسخ دهد.

## بیان مسأله

تمدن اسلامی که در طول تاریخ اسلام، فراز و فرودهایی داشته، با بیداری اسلامی در کشورهای مسلمان در دوره ی معاصر، دوباره مورد توجه اندیشمندان و علمای اسلامی قرار گرفته است و هرکدام از مذاهب اسلامی به فراخور حال برای ساختن تمدن نوین اسلامی نظرات و گفتمان هایی ارائه داده و می دهند. حوزه های علمیه بزرگترین جریان گفتمان ساز در مذهب تشیع هستند از این رو وظیفه ی تولید نظریه و گفتمان سازی شیعی در راستای ساختن تمدن نوین اسلامی، وظیفه ی خطیر حوزه های علمیه و علمای آن است. بنابراین لازم است نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر مورد واکاوی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد. مسأله ی مقاله بررسی چگونگی ایفای نقش حوزه های علمیه در این زمینه است که از دو بعد نقش پژوهشی و آموزشی بررسی می شود.

## اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت بحث نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی به این دلیل است که در حال حاضر نقش حوزه های علمیه در جامعه اسلامی محدود به انتقال برخی معلومات و محفوظات علوم اسلامی شده است در حالی که این کار، آثار و تبعات زیانباری دارد و حوزه را از نقش آفرینی جدی و کنشگری مؤثر در جامعه اسلامی و در نتیجه ساختن تمدن نوین اسلامی محروم می کند و گفتمان اسلامی به ویژه گفتمان تمدن ساز آن ناشناخته مانده و مهجور می شود. بنابراین ضرورت دارد راه و راهکار و مسیر نقش آفرینی حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر بررسی شود.

## سؤالات

سؤال اصلی: نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر چیست؟

سؤالات فرعی: ۱- مفهوم گفتمان، تمدن سازی و حوزه علمیه چیست؟ ۲- حوزه در نظام گفتمانی اسلام چه جایگاهی دارد؟ ۳- نقش آموزشی حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر چیست؟ ۴- نقش پژوهشی حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر چیست؟

## هدف

هدف انجام این مقاله آن است که پیرامون نقش حوزه های علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر، مطالعه و شناخت درستی کسب شود و نتایج آن به اساتید ارائه شود، تا زمینه ی برداشتن گام های عملی در این باره فراهم شود.

## پیشینه تحقیق

درباره ی نقش تمدن سازی و گفتمان سازی حوزه های علمیه آثاری پدید آمده است مثل:

سید رضا مهدی نژاد، جایگاه و نقش حوزه علمیه در تمدن سازی اسلامی در دوره معاصر، پژوهشنامه علوم انسانی،

غلامرضا ضابط پور کاری، نقش حوزه انقلابی در تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه حضرت آیت الله خامنه ای، نشریه سپهر سیاست،

علیرضا استادیان خانی و عیسی مولوی وردجانی، بررسی نقش حوزه علمیه در ساخت بعد معرفتی تمدن اسلامی با تأکید بر اندیشه های حضرت آیت الله خامنه ای، نشریه علمی تمدن اسلامی و دین پژوهی

حبیب الله بابائی، طلبه تمدن گرا و تمدن ساز، مجله حوزه،

این آثار به نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز نپرداخته اند و این مقاله می خواهد نقش حوزه علمیه در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر را بررسی کند.

## ۱- مفهوم شناسی

### ۱-۱- گفتمان

واژه گفتمان، در زبان فارسی از ترکیب مصدر مرخم گفتن «گفت» و پسوند «مان» ساخته شده است. برای گفتمان معانی مختلفی بیان کرده‌اند که با توجه به کاربرد آن در زمینه‌های مختلف علمی، می‌توان نقش و کاربرد ویژه‌ای برای آن در نظر گرفت. این مفهوم در تئوری‌های معاصر به یکی از پیچیده‌ترین و بحث برانگیزترین مسائل تبدیل شده و به گفته تئون ون‌دایک «مفهوم آن مانند مفاهیمی چون زبان، ارتباط، تعامل، جامعه و فرهنگ، اساساً مبهم است، در علوم مختلف به گونه‌ای طراحی شده که گویی بدون وجود آن امکان درک و راه‌یابی به عمق مسائل علمی امکان‌پذیر نیست و گفتمان حاکم بر هر بحث علمی، خود تعیین‌کننده بخشی از هویت آن است و بدون آن نمی‌توان واقعیت مسائل را به گونه‌ای که باید باشند، درک نمود.» (ون‌دایک، ت ۱۳۸۲، ص ۸)

### ۱-۲- تمدن سازی

واژه ی تمدن به معنای شهرنشینی، روش‌های شهرنشینی گزیدن آمده است که بر خروج انسان ها از زندگی بدوی و خروج جامعه از مرحله‌ی اولیه اطلاق می شود (دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ذیل واژه تمدن). برای مفهوم اصطلاحی تمدن، تعاریف متعدد به کار رفته است، مانند «مرحله یا نوعی خاص از فرهنگ که در عصر معینی موجودیت یافته و حاصل نبوغ اقلیت مبتکر و نوآور است» (لوکاس، هنری، تاریخ تمدن، ص ۴۸) و همچنین «نظمی اجتماعی که در نتیجه وجود آن، خلاقیت فرهنگی امکان پذیر می شود و جریان پیدا می کند» (دورانت، ۱۳۶۵، ص ۵)

### ۱-۳- حوزه علمیه

حوزه کلمه‌ای عربی است که در فارسی به ناحیه، مکان، مجتمع، ثقل معنا شده است. (شورای نویسندگان، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۵۴۹).

حوزه یا حوزه علمیه، «اصطلاحی رایج در جهان اسلام به خصوص نزد شیعیان و مراکز تحصیل علوم دینی و به اصطلاح، دانشگاهی برای فراگیری و آموزش علوم دینی است که گنجینه به یادگار مانده از

احادیث خاندان نبوت و ائمه اطهار (علیهم السلام)، را در اختیار داشته و فرهنگ بی نظیری را در همه زمینه- های علمی، دینی، و بعضاً سیاسی، از خود به یادگار گذارده است» (شورای نویسندگان، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۵۴۹).

## ۲- جایگاه حوزه در نظام گفتمانی اسلام

مهمترین بخش هر تمدنی، بخش زیربنایی و زیرساختی آن به شمار می‌رود و جوهره‌ی اساسی این بخش نیز مبانی فکری و معرفتی آن تمدن است. برخی از صاحب‌نظران، تمدن را حرکت و گسترش یک شکل از اندیشه و ظهور آثار آن اندیشه در ارتباطات افراد و اقوام و در رفتار و عملکرد و علوم و فنون مردم می‌دانند (داوری، ۱۳۸۰، ص ۹۳)

حوزه علمیه مهم ترین نقش را در عرصه تبیین مبانی فرهنگ و همچنین فرهنگ سازی بر عهده دارد. عرصه نخست از فرهنگ که با عقاید و باورهای مردم مرتبط است، مستقیماً به حوزه علمیه ربط دارد و حوزه‌های علمیه و علمای دین از ابتدا تاکنون، همواره تبیین گر و سنگربان عقاید و باورهای مردم بوده اند. به لحاظ نظری، دانش کلام، عهده دار تبیین و دفاع از عقاید دینی است و علمای شیعه از ابتدا تاکنون تلاش‌های بسیاری در این عرصه نموده‌اند. علاوه بر تبیین و ترویج عقاید و ارزش‌های دینی در جامعه، در عرصه دفاع و سنگربانی از عقاید و ارزشهای اسلامی نیز حوزه علمیه و علمای دین اقدامات ارزشمندی در دوره معاصر انجام داده اند. امام خمینی معتقد است: «تردیدی نیست که حوزه‌های علمیه و علمای متعهد در طول تاریخ اسلام و تشیع، مهمترین پایگاه محکم اسلام در برابر حملات و انحرافات و کجروی‌ها بوده اند» (خمینی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۶۳).

حوزه‌ی علمیه باید فکر و اندیشه تولید نماید؛ اندیشه است که انسان را به طرف تمدن راهنمایی می‌کند و هیچ تمدنی بدون پشتوانه‌ی فکر و اندیشه در پیشبرد اهدافش نمی‌تواند به موفقیت برسد. حوزه‌ی علمیه در دوره‌ی معاصر، در عرصه‌های مختلف علمی و معرفتی پیشرفت‌های بسیاری داشته و آثار ارزنده علمی تولید نموده که نقش مؤثری در تبیین مبانی معرفتی تمدن نوین اسلامی داشته است. از جمله می‌توان به توسعه و تحولات دانش تفسیر با رویکردهای اجتماعی، تمدنی، توسعه دامنه دانش فقه به قلمروهای جدید، تخصصی و کاربردی سازی فقه، توسعه فلسفه به عنوان دانش زیرساختی تمدن، با رویکرد تخصصی و

بشر ترسیم می‌شود. حوزه‌های علمیه، زمینه ساز تحقق این تمدن الهی است. هر اندازه در این امر کوتاهی و تأخیر شود، همان تشکیل و ایجاد آرمان شهر، مدینه فاضله یا همان تمدن الهی به تأخیر خواهد افتاد و در این میان، هرگونه ظلم و تضییع حقوقی رخ دهد، می‌تواند به نوعی بر دوش حوزه بینند؛ زیرا در عصر حاضر حوزه علمیه، متولی تمدن سازی و زمینه سازی حکومت عدل جهانی و مهدوی است (ضابط پور کاری، ۱۳۹۶، ص ۱۹۷-۱۹۸)

## نتیجه گیری

حوزه ی علمیه مرکز تحصیل علوم دینی در مذهب شیعه است و وظیفه ی تربیت عالمان دینی و مبلغان مذهب تشیع و دفاع از مبانی این مذهب را برعهده دارد. حوزه های علمیه بزرگترین جریان گفتمان ساز در مذهب تشیع هستند و وظیفه ی تولید نظریه و گفتمان سازی شیعی در راستای ساختن تمدن نوین اسلامی، وظیفه ی خطیر حوزه های علمیه و علمای آن است.

مهمترین بخش هر تمدنی، بخش زیربنایی و زیرساختی آن بوده و جوهره ی اساسی این بخش مبانی فکری و معرفتی آن تمدن است. حوزه علمیه مهم ترین نقش را در عرصه تبیین مبانی فکری و فرهنگی تمدن اسلامی و همچنین فرهنگ سازی برعهده دارد. حوزه ی علمیه برای تولید گفتمان باید تولید فکر کند و تولید اندیشه است که انسان را به سوی تمدن می کشاند. حوزه ی علمیه در دوره ی معاصر، در عرصه های مختلف علمی و معرفتی پیشرفت های بسیاری داشته و آثار ارزنده علمی تولید نموده که نقش مؤثری در تعمیق عقاید و باورهای دینی و مذهبی جامعه و تبیین مبانی معرفتی تمدن نوین اسلامی داشته است. همچنین حوزه علمیه با ایستادگی در برابر جریان های انحرافی و برنامه های ضد مذهبی، گام های فرهنگی مهمی در راستای صیانت از گفتمان اسلامی در جامعه داشته است.

حوزه علمیه برای ایفای نقش در تولید گفتمان تمدن ساز اسلامی در جهان معاصر دو وظیفه ی مهم برعهده دارد. وظیفه ی اول نقش آموزشی است که در این راستا باید به پرورش طلاب تمدن گرا، پرورش طلاب بصیر و تأمین محتوای معرفتی و معنوی گفتمان اسلامی همت گمارد. وظیفه ی دوم نقش پژوهشی است که حوزه در این راستا باید به تدوین گفتمانی جهان بینی و تمدن اسلامی بپردازد، نظریه پردازی و تولید فکر و اندیشه از طریق اجتهاد را پیگیری کند، عقلانیت و فعالیت های پژوهشی گفتمانی را گسترش دهد و نرم افزارهای آگاهی بخش مناسب تهیه کند. همچنین حوزه باید برای تقریب مذاهب اسلامی گفتمان داشته باشد و در حرکت های عدالت خواهانه و استکبار ستیزانه پیشرو باشد.

## فهرست منابع

\* قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.

۱. استادیان خانی، علیرضا و دیگران. (۱۴۰۲)، بررسی چگونگی نقش آفرینی حوزه علمیه قم در بعد حفظ و تعالی انقلاب اسلامی، فصلنامه انقلاب اسلامی، شماره ۴۴.
۲. بابائی، حبیب الله. (۱۴۰۰)، طلبه تمدن گرا و تمدن ساز، حوزه، شماره چهاردهم و پانزدهم.
۳. برهان، مهدی. (۱۳۹۰)، شاخص ها و مؤلفه های بصیرت سیاسی، معرفت سیاسی، شماره اول.
۴. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۳/۲۲.
۵. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۶/۲۶.
۶. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۷/۲۹.
۷. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۹/۷.
۸. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱۰/۸.
۹. پارسانیا، حمید. (۱۳۸۹)، حدیث پیمانه، قم، نشر معارف.
۱۰. پارسانیا، حمید. (۱۳۸۹)، روش شناسی انتقادی حکمت صدرایی، قم، کتاب فردا.
۱۱. پارسانیا، حمید. (۱۳۹۵)، اخلاق و عرفان، قم، کتاب فردا.
۱۲. جناتی، محمد ابراهیم. (۱۳۸۱)، همبستگی ادیان و مذاهب اسلامی، انصاریان، قم، چاپ اول.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۳)، تسنیم تفسیر موضوعی قرآن؛ قم، انتشارات اسراء.
۱۴. خانی، ابراهیم. (۱۴۰۲)، جایگاه و نقش علامه طباطبایی در ساخت تمدن نوین اسلامی، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، شماره ۳.
۱۵. خمینی، روح الله. (۱۳۷۸)، صحیفه نور، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۶. خمینی، روح الله. (۱۳۷۴)، روحانیت و حوزه های علمیه از دیدگاه امام خمینی (ره)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، نشر عروج.
۱۷. داوری، رضا. (۱۳۸۰)، تمدن و تفکر غربی، تهران، ساقی.
۱۸. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷)، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران.
۱۹. رضوی پور، سید غفار. (۱۳۸۹)، بصیرت و عصر جنگ نرم، شیراز، مرکز نشر زرین.

۲۰. سید تاج الدینی، علی (۱۳۸۸)، بصیرت در منظر قرآن، عرفان و برهان، تهران، نشر دفتر تحقیقات کاربردی بازرسی کل ناجا.
۲۱. مهدی نژاد، سید رضا. (۱۴۰۱)، جایگاه و نقش حوزه علمیه در تمدن سازی اسلامی در دوره معاصر، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۱۷.
۲۲. شفایی، امان الله. (۱۳۹۰)، نقش حوزه‌های علمیه در تقریب مذاهب اسلامی، اندیشه تقریب، شماره ۲۶.
۲۳. شورای عالی حوزه. (۱۳۹۱)، سند چشم انداز حوزه‌های علمیه، مصوبه شماره ۸۶۶ جلسه شماره ۳۱، ۱۷ آذر
۲۴. شورای نویسندگان، زیر نظر آقایان، حاج سید جوادی، خرمشاهی، اشکوری، کامران خانی. (۱۳۸۸)، دایره المعارف تشیع، چاپ دوم، تهران، نشر حجتی.
۲۵. ضابط پورکاری، غلامرضا. (۱۳۹۶)، نقش حوزه انقلابی در تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای، سپهر سیاست، شماره ۱۴.
۲۶. قطب، محمد. (۱۳۶۹)، آینده در قلمرو اسلام، ترجمه سیدعلی خامنه‌ای، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۷. کافی موسوی، اباذر. (۱۳۹۹)، نقش تربیتی و هدایت گری روحانیت در نظارت اجتماعی، ارتقا فرهنگ دینی، تبیین مصالح و مفاسد اجتماعی، رهیافت فرهنگ دینی، شماره ۹.
۲۸. گروه مؤلفان، حوزه علمیه. (۱۳۹۰)، تاریخ، ساختار، کارکرد، تهران، نشر مرجع.
۲۹. گروهی از نویسندگان. (۱۳۹۶) حوزه انقلابی، مسئولیت‌های ملی و فراملی، به اهتمام محمود فلاح، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۳۰. لوکاس، هنری. (۱۳۶۶)، تاریخ تمدن، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، مؤسسه کیهان.
۳۱. مولایی ارانی، مهدی. (۱۳۹۶)، چالش های کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاستهای فرهنگی، دو فصلنامه علمی پژوهشی دین و سیاست فرهنگی، شماره ۸.
۳۲. نقیب زاده، احمد. (۱۳۷۹)، درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی، درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی، تهران، سمت.

۳۳. ون‌دایک، تئون‌ای. (۱۳۸۲)، مطالعاتی در تحلیل گفتمان، ترجمه میرفخرایی و دیگران، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، چاپ اول.

۳۴. الیاده، میرچاه. (۱۳۷۵)، دین پژوهی ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران، پژوهشگاه علوم اسلامی و مطالعات فرهنگی.